

De prijs van een lam

Het was guur herfstweer, de laatste bladeren waren door de zuidwester van de afgelopen dagen van de bomen gewaaid. Huiverig lag het dorpje Oosterzee die zaterdag 21 november 1840 aan de oever van het Tjeukemeer te wachten op de volgende striemende regenbui. Twee paar zwarte laarzen begaven zich vastberaden vanuit Lemmer over de rijweg naar Joure. Ze hadden de dorpskern van Oosterzee zojuist achter zich gelaten en vervolgden de modderige weg, aan weerszijden afgezet met een rafelig lint van enkele boerderijen, afgewisseld door de armzalige onderkomens van de veenarbeiders die deze streken bevolkten. Voorbij Gietersebrug stopten ze bij een eenvoudige woning. Dit was het huis van Gerben Jans Koehoorn, die de kost voor vrouw en kinderen verdiende als 'vleeshouwer' en spekslager.

Een ogenschijnlijk kleine zaak zou door justitie conform de reglementen tot in detail uitgebeend worden. Volgens het proces-verbaal dat twee dagen later werd opgesteld, waren Auke Diekstra en Regnier Pierre Pontier, commiezen der eerste en tweede klasse der directe belastingen en gestationeerd te Lemmer, 'voorzien van hun aanstellingen' toen zij zich die morgen rond half elf naar de woning van Koehoorn begaven. Ze bevonden zich in surveillance in Oosterzee en wilden 'het slachthuis en de verdere bergplaatsen' van Gerben Jans visiteren. Mevrouw Koehoorn deed open. De belastingcommiezen vroegen naar de baas, maar ze antwoordde dat haar man niet thuis was. Daarop vroegen ze om een bewijs van betaalde accijnzen voor het geslacht dat in het slachthuis aanwezig was. Jantje Roelofs overhandigde het document. Ze bleven doorvragen of er nog meer geslacht aanwezig was. 'Nee', antwoordde Jantje. Blijkbaar vertrouwden de speurhonden het zaakje niet en ze besloten samen met de vrouw des huizes de visitatie tot in de kelder voort te zetten. Daar vonden ze Gerben Jans Koehoorn, die zich had verstopt met een 'geheel vers geslacht en onaangehakt lam', waaraan het waardeerlood ontbrak. Gerben Jans was er gloeiend bij. Hij had het lam inderdaad 'frauduleus' geslacht, zo moest hij bekennen, maar hij had nog nooit eerder zoiets

gedaan. Diekstra en Pontier konden geen genoegen met zijn verklaring nemen. Zonder haperen noemden ze de wetsartikelen op die de slager had overtreden. Ze zouden proces-verbaal tegen hem opmaken en waarschuwden Koehoorn dat hij een boete riskeerde van tien tot 150 gulden en daarboven nog de waarde van het lam en de proceskosten. Vervolgens taxeerden ze het lam op drie gulden en deponeerden dat bedrag ten kantore van 's rijksbelastingen te Oosterzee. Volgens de 'Wet houdende de belasting op het geslacht' (Staatsblad 1822, nr. 31 dd. 2 augustus 1822), gedeeltelijk gewijzigd in de 'Wet tot verbetering van den accijns op het geslacht' (Stb. 1832, no. 5, dd. 2 januari 1832) moest voor de slachting plaatsvond de over het slachtvee verschuldigde accijns aan de belastingontvanger betaald worden, als bewijs waarvan een waardeermerk of -lood op het vee werd aangebracht. Zowel het waardeermerk als de kwitantie van betaalde accijns moesten bij controle worden getoond. Het vee mocht voorts op geen andere plek worden geslacht dan de in de kwitantie aangeduide plek. Artikel 3 bepaalde: *'Aan de visitatie der beambten (...) zullen steeds, en in het bijzonder gedurende de maanden November en December, mede onderworpen zijn alle de plaatsens, alwaar zij met grond vermoeden dat eenige slagting ter sluik geschiedt, of eenig ter sluik geslagt, of nog onafgehakt vee zich bevindt. Van elke dezer*

Waarschijnlijk Gerben Jans Koehoorn (1799-1891) zittend, met zijn zoon Roelof (1832-1931). (Ongedateerde foto, fotograaf onbekend)

visitatiën, hetzij dezelve al of niet van eenige bekeuring is achtervolgd, zal door de beambten moeten worden opgemaakt proces-verbaal, bevattende mede omstandig de redenen waarop hun vermoeden is gegrond geweest, en van hetwelk een afschrift aan den gebruiker van het onderzochte pand moet worden gelaten'.

Pas op maandag 23 november kwamen de belastingambtenaren toe aan het schrijven van hun proces-verbaal. Ze begonnen om acht uur 's avonds bij Diekstra thuis in Lemmer en hadden ook de bekeurde hierbij uitgenodigd, maar Koehoorn had geweigerd bij het opstellen van het verbaal aanwezig te zijn en het te ondertekenen. De volgende dag brachten de commiezen hun rapport naar de burgemeester van Lemsterland, Van Andringa de Kempnaer en bevestigden nog eens dat het de waarheid bevatte. Het proces-verbaal werd vervolgens deugdelijk geregistreerd, waarna Koehoorn zelf een kopie op het grietenijhuis te Lemmer kon gaan ophalen.

Naast een proces-verbaal stelden Diekstra en Pontier ook een 'renseignement staat nopens onderstaande bekeuring' op, waarin in tabelvorm nog eens alle feiten werden weergegeven. Zij tekenden aan dat het twijfelachtig was of Koehoorn de boete zou kunnen betalen, want 'deze bekeurde

verkeert met zijn gezin in zeer behoeftige omstandigheden'. Hij verzocht daarom 'een genadige straf hier voor, zoo wij vernemen is hij eerder niet bekeurd geweest'.

Oosterzee

Wat waren Koehoorns omstandigheden, die hem ertoe hadden aangezet om de wet te overtreden? Gerben was in 1799 geboren op de Fok onder Terband, onder de rook van Heerenveen, als tweede zoon van Jan Cornelis Koehoorn, meester smid, en Jantje Gerbens. De familie was van eenvoudige komaf, maar diverse takken droegen desondanks vanaf ongeveer 1750 de achternaam 'Coehoorn'.

Vrij snel na Gerbens geboorte verhuisde het gezin Koehoorn naar Oosterzee. Dit dorp ligt in een laagveengebied, dat vanaf 1750 werd afgegraven door veenbazen en turfarbeiders die vooral uit Giethoorn afkomstig waren. Toen de Koehoorns in Oosterzee kwamen wonen, bestond de bevolking voor zo'n twintig procent uit deze Gietersen². Voor vader Jan Cornelis zal er toen nog een goede boterham te verdienen zijn geweest. Met hem zochten velen een bestaan in de veenpolders onder Oosterzee en het oostelijker gelegen Echten. Halverwege ontstond zelfs een nieuw dorp aan de rijweg, Oosterzee-Gietersebrug. Hier streek ook de familie Koehoorn waarschijnlijk neer, zoals we zullen zien.

De gouden tijden voor de verveners waren vanaf 1820 voorbij, er was steeds minder te verdienen in de vervening. Een dramatisch dieptepunt vormde de watersnood van 1825 waarbij het hele gebied bezuiden de lijn Bolsward-Sneek-Leeuwarden-Drachten onder water kwam te staan³ en ook de Kop van Overijssel werd overstroomd. Een wekelange noordwesterstorm had het water in de Noordzee hoog opgestuwd. Donderdagavond 3 februari was het springtij. De wind joeg het water nog verder de Zuiderzee op, tegen de dijken langs de Friese en Overijsselse kust. Bij Blankenham vlakbij Giethoorn brak de zeedijk en het water stroomde het laaggelegen land binnen. Binnen een paar uur waren heel Lemsterland en Weststellingwerf overstroomd. De situatie in Oosterzee was ernstig.

Een paar uur later, in de vroege morgen van 4 februari 1825 sloeg de storm een groot aantal gaten in de zeedijk ten oosten van Lemmer en stroomde het Oosterzeese en Echter veld binnen. Huizen stortten in, veententen – rietgedekte hutjes waarin de veenarbeiders hun onderkomen hadden – werden weggevaagd. Doodsbange mensen, tot op het bot verkleumd, moesten met bootjes van zolders en vlieringen gehaald worden. Een situatie zoals we die kennen van de filmbeelden van de watersnoodramp in Zeeland in 1953. Als door een wonder kwam er in heel Lemsterland niemand om het leven.

Veel mensen zochten hun toevlucht in de kerken van Echten en Oosterzee en de school aldaar. Ook Gerben Jans en zijn gezin – zijn vrouw Jantje Roelofs Iben, en dochttertje Marijke van vijf maanden – moesten een veilig heenkomen zoeken, mogelijk bij Hendrik Raterman, een veenbaas in Oosterzee-Gietersebrug, die 170 daklozen opving. Voor de familie Koehoorn was de maand februari al slecht begonnen, want Gerbens vader was drie dagen voor de ramp op 1 februari in Oosterzee overleden. Zouden ze hem nog voor de dijkdoorbraak aan de aarde hebben kunnen toevertrouwen, of moesten ze machteloos toezien hoe het snelstromende water hem wegvoerde?

Door de watersnood had het land enorm veel schade geleden. Bijna 300 huizen waren vernield, veel dieren waren verdronken. Het land was totaal verzilt en bedekt met een dikke zwarte of rode korst. Ook de turf was aangetast en honderden arbeiders raakten werkeloos. Met man en macht moest er gewerkt worden aan een zo snel mogelijk herstel van de doorgebroken zeedijk. Hiervoor werden de veenarbeiders ingezet. Dat leidde tot spanningen, die in de slechte tijd daarna als een veenbrand door bleef smeulen. In 1830, 1831 en 1838 kwam het tot onlusten en stakingen onder de veenarbeiders, waaronder grote aantallen – honderden - afkomstig waren uit Duitsland en Oost-Nederland. Mogelijk was ook Koehoorn, die zichzelf in die jaren als arbeider verhuurde, hierbij betrokken⁴.

In deze onrustige tijden van economische neergang moest Gerben Jans met zijn gezin het hoofd boven water zien te houden. Officieel huwde hij pas in 1834 met zijn Jantje, die uit Wolvega afkomstig was. Het paar had dus al zo'n tien jaar in zonde geleefd, en uit hun relatie waren inmiddels drie kinderen geboren, van wie een dochttertje op jonge leeftijd was overleden. Voor Gerben maakte zo'n boterbriefje geen verschil. Als hij aangifte deed van zijn kinderen, noemde hij Jantje altijd zijn 'huisvrouw'. De kinderen waren dus als wettige Koehoorns bij de Burgerlijke Stand ingeschreven en hoefden bij het huwelijk van hun ouders niet erkend te worden. Nadat Gerben en Jantje officieel getrouwd waren, zouden er nog vier kinderen geboren worden. Op het moment van de bekeuring bestond het gezin uit vier kinderen en was Jantje acht maanden zwanger van haar zesde kind.

Voor de rechter

Terug naar Koehoorns overtreiding. De arrondissementsinspecteur te Sneek kreeg de zaak vervolgens onder ogen. Hij rapporteerde dat de bekeurde in zulke 'armoedige behoeftige omstandigheden' verkeerde, dat 'hij elke transactie die ik hem zelf beneden het minimum der boete heb voorgedragen, heeft afgewezen'. Er zat niets anders op dan de slager voor de rechter te dagen. 'Aangezien diergelijke overtredingen niet straffeloos mogen

toegelaten worden te plegen, zal er wel geen ander middel overschieten dan gevangenisstraf', schreef de inspecteur in zijn advies.

Cornelis Sleeswijk Vening, rijksadvocaat van Friesland (een advocaat die in belastingzaken optreedt voor de overheid) besloot al snel dat tot vervolging moest worden overgegaan. Deurwaarder Anne Harings de Koe uit Lemmer werd ingeschakeld om de dagvaarding bij Koehoorn thuis in Oosterzee te bezorgen. In de dagvaarding stond dat hij op donderdag 4 februari 1841 's morgens om half elf precies werd verwacht 'ter audientie van de arrondissementsrechtbank zitting houdende te Sneek'. Ook werd vermeld welke wetsartikelen de slager had overtreden en welke straf hij opgelegd zou kunnen krijgen, een boete van tien tot maximaal 150 gulden of, als hij dat niet zou kunnen betalen, 'een gevangenis van niet minder dan zes dagen en niet meer dan twee jaren'. De Koe liet de dagvaarding op 18 januari 1841 achter bij Gerbens vrouw Jantje Roelofs. Ondertussen had de rijksadvocaat nadere inlichtingen over de zaak ingewonnen bij Diekstra in Lemmer, de commies die Koehoorn had bekeurd. Zo wilde hij weten welk ander slachtvee er op het moment van de overtreiding in de woning van Koehoorn aanwezig was en hoe geconstateerd kon worden dat daarover belasting was betaald. Ook vroeg de rijksadvocaat of het inderdaad zo was dat de slager niet eerder de wet had overtreden. Diekstra was de kwaadste niet en nam het voor de bekeurde op: "Of volgens des bekeurdes zeggen dit voor de eerste maal is, zoodanige froude te hebben gepleegd, dit kunnen wij niet goed zeggen of dit al of niet geloofwaardig is, doch het is zijn eerste maal dat hij zoodanig bekeurd word." Verder vermeldde Diekstra over Koehoorn "dat hij arm is en geen boete kan betalen, en dit laatste is waarheid. Dezelve is anders een goed man, maar de armoede heeft hem hier toe overhaald."

Zodoende begaf slager Koehoorn zich op 4 februari 1841 door het winterse landschap naar Sneek - misschien wel op de schaats - naar het 'huis van Justitie', zoals het gerechtsgebouw in de dagvaarding was aangeduid. Dit strenge neoclassistische pand aan de Marktstraat, ontworpen door de Sneker architect Pieter Jentjes Rollema, was in 1839 in gebruik genomen⁵. Koehoorn ging naar binnen door de hoge, dubbele deur waarboven in grote gouden kapitalen de tekst 'IUS SUUM CUIQUE' (ieder zijn recht) was aangebracht. In de statige zittingszaal, waar de kachel een aangename warmte verspreidde, werd hij voorgeleid aan de rechtbankpresident, mr. G. Hiddema Jongsma, geassisteerd door twee rechters. De belangen van de benadeelde partij, het Ministerie van Financiën, werden waargenomen door Bauke Haga, procureur te Sneek en de rijksadvocaat, Sleeswijk Veening. Het proces-verbaal

Titelpagina uit J.C. Beijer, Gedenkboek van Neerlands watersnood in Februarij 1825

werd voorgelezen en Gerben Jans Koehoorn bevestigde dat het inderdaad zo gebeurd was. De substituut-officier van Justitie mr. Eco de Wendt kwam daarop met zijn eis, die Koehoorn meegevallen moet zijn: de minimale boete van tien gulden 'onder verbeurdverklaring van het in overtreding bevonden lam' en verder betaling van de proceskosten. In geval de gedaagde onvermogen was, zou subsidiair zes dagen hechtenis opgelegd moeten worden.

Schuldig bevonden

Een week later werd vonnis gewezen. Gerben Jans Koehoorn werd door de rechtbank schuldig verklaard. De president las alle van toepassing zijnde wetten voor en veroordeelde Gerben Jans vervolgens conform de eis van de officier van justitie. Waarschijnlijk zal Koehoorn niet weer naar Sneek zijn gereisd om de uitspraak aan te horen. Precies een maand na de uitspraak werd het vonnis aan de veroordeelde in Oosterzee betekend.

Het was aan deurwaarder De Koe om de boete te innen. Hij ging op 20 april 1841 naar het huis van Koehoorn, maar de slager kon het bedrag niet betalen. Drie dagen later kwam De Koe opnieuw vanuit Lemmer naar Oosterzee. Hij sprak daar met Jantje Roelofs, die nogmaals aangaf dat de familie Koehoorn niet in staat was om de boete te betalen. Daarop besloot de deurwaarder over te gaan tot 'het executoriaal arrest' van de roerende goederen van de slager. Geholpen door twee getuigen, Klaas Poort, justitiedienaar te Lemmer en de kastelein van Oosterzee, Marinus Meiboom, wilde

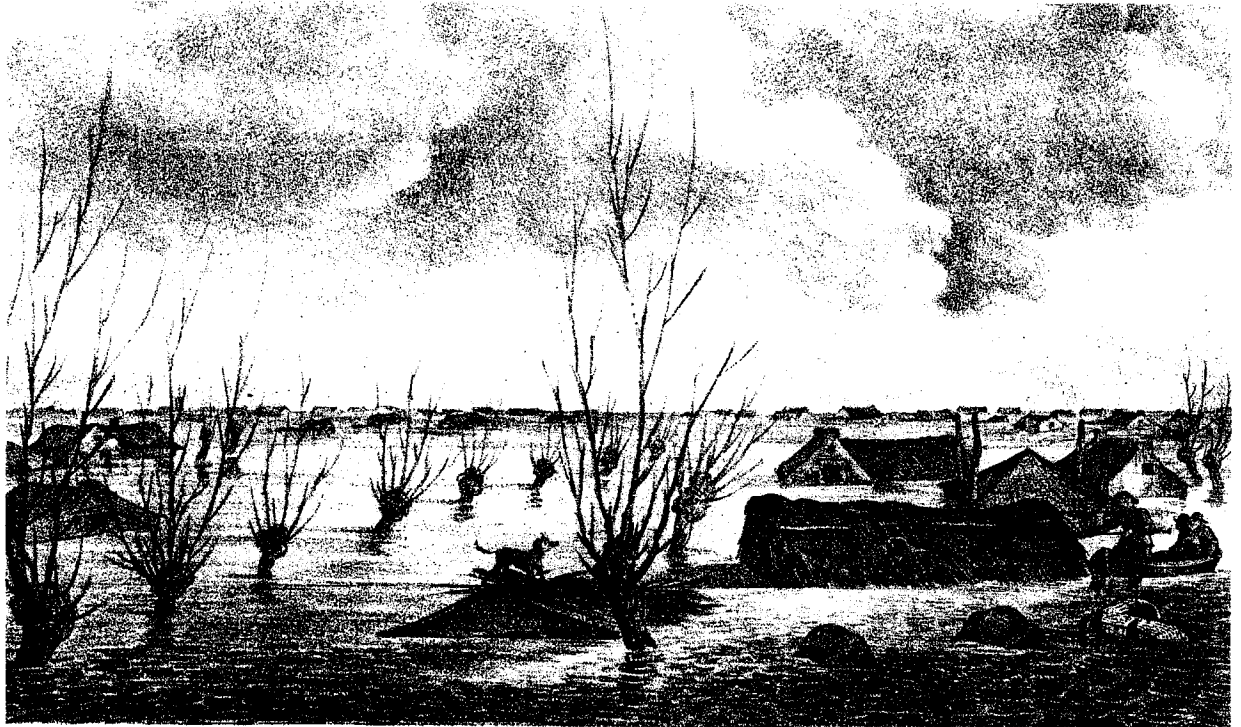
hij de goederen opnemen, maar daarmee waren ze snel klaar, 'aangezien het geheel slechts in ééne tafel, eenige stoelen en kleinigheden van zeer geringe waarde bestond, geenszins de kosten eener arrest waardig'. Omdat het de deurwaarder bovendien niet bekend was dat Koehoorn onroerend goed bezat, ging hij over tot het opmaken van een proces-verbaal van niet-bevinding (oftewel 'de carence').

Gerben Jans bezat inderdaad vrijwel niets.

Waarschijnlijk had hij grote moeite om in zijn bestaan te voorzien. We komen hem in de loop der jaren tegen in verschillende beroepen – in 1824, 1827 en 1834 als schoenmaker, maar in 1832 en 1835 als arbeider. In 1838 komen we hem voor het eerst als slager tegen. In 1839 noemt hij zich weer arbeider wanneer hij een huis zonder grond verkoopt, gelegen 'onder Oosterzee, aan den Rijdweg', ten oosten van Gietersebrug. Het gaat voor 77 gulden naar Harmen Johannes Koopman, zijn buurman⁶. De grond waarop het huis stond, werd door Gerben sinds 1820 gepacht van een andere buurman. Hieruit kunnen we afleiden dat hij naar alle waarschijnlijkheid al voor het begin van zijn relatie met Jantje op deze plaats woonde. Er zat niets anders op, de boete moest in een gevangenisstraf worden omgezet. Op 29 juni 1841 meldde Koehoorn zich bij het Huis van Arrest te Sneek. Deze gevangenis was gevestigd in de voormalige Kleine Kerk, vóór de Reformatie de kloosterkerk van de Kruizebroeders te Sneek. Het was een totaal verouderd gebouw, waar de gevangenen bij elkaar in een grote ruimte werden vastgehouden. (Het gebouw staat er niet meer. In 1842 werd het Huis van Arrest ondergebracht in een nieuw gebouw aan de Kleine Kerkstraat.) Daar zat hij zijn straf uit. Op 5 juli gingen de deuren voor hem open en keerde hij naar huis terug.

De prijs van een lam

De vervolging en bestraffing van overtredingen en misdaden is een principiële kwestie, waarbij de hoeveelheid tijd die een zaak vergt en het kostenaspect geen enkele rol spelen. Zo mogelijk worden de proceskosten door justitie op de overtreder verhaald. Bij een kale kikker als Gerben Jan Koehoorn werd dat voor het Openbaar Ministerie een dure zaak. Dankzij het feit dat zo ongeveer alle processtukken, bijlagen en correspondentie bewaard zijn gebleven, kunnen we een goed beeld krijgen van de kosten van zijn proces en hoeveel administratieve rompslomp er in ging zitten. Op de dag van Gerben Jans' vrijlating stuurde rijksadvocaat Cornelis Sleswijk Vening de declaratie van deurwaarder Anne de Koe door aan de gouverneur van Friesland. Hij was het niet eens met de hoogte van het bedrag en had aanmerkingen op maar liefst vijf onderdelen. De reiskosten waren veel te hoog opgevoerd, aldus de rijksadvocaat, want de afstand van Lemmer naar Oosterzee was

Gezicht op de overstromde landen in de omgeving van Wolvega (ill. uit: J.C. Beijer, Gedenkboek van Neerlands watersnood in Februarij 1825)

niet vijf kwartier, maar vier kilometer of veertig minuten. Waarschijnlijk was de rijksadvocaat niet goed van de situatie op de hoogte, want Koehoorn woonde zoals we hebben gezien in Gietersebrug, al gauw twee kilometer verder dan Oosterzee.

Anne de Koe had f 13,32 en een halve cent gedeclareerd, Sleswijk Vening verbeterde dit in f 8,51. Bovendien kreeg de deurwaarder een stevige berisping.

De declaratie van de rijksadvocaat loog er ook niet om. Aan hem zelf wegens verschotten, en vanwege kosten betaald aan de kantoren van registratie te Leeuwarden, Sneek en Lemmer bracht hij f 15,52 in rekening. Vanwege Koehoorns onvermogen had hij geen procureurssalaris in rekening gebracht. Voor reiskosten vanuit Leeuwarden naar Sneek vanwege het proces declareerde hij twee maal vier uren, enkele reis. Verder moest een groot aantal stukken, zoals het proces-verbaal, de dagvaarding en het vonnis van zegel worden voorzien en geregistreerd, wat al snel twee gulden of meer per akte kostte.

Omdat Koehoorn ook de proceskosten niet kon vergoeden, deed de gouverneur met succes via het Ministerie van Financiën een beroep op het Fonds voor proceskosten, waaruit hij althans een deel van de kosten vergoed kon krijgen.

De totale kosten kwamen op zo'n dertig gulden, een drievoud van de opgelegde boete die tien gulden bedroeg en de tienvoudige waarde van het gewraakte lam dat op drie gulden was getaxeerd.

Gerben Jans Koehoorn zou na zijn gevangenisstraf nog vijftig jaar leven; hij stierf in 1891 te Oosterzee, op de hoge leeftijd van 92 jaar. Hij is de betoud-overgrootvader van de auteur van dit artikel.

Bronnen

Onder dankzegging aan dhr. A.G. Musquetier, die op zijn website www.altijdstrijdvaardig.nl vele namen uit o.a. de archieven van het Provinciaal Bestuur van Friesland heeft ontsloten. Tresoar, Provinciaal Bestuur van Friesland (1813-1922), inv.nr. 8356 akte 328/4; inv.nr. 8374 akte nr. 694/8, inv.nr. 8383 akte nr. 882/14; inv.nr. 8385 akte nr. 928/5.

- ¹ bron: KNMI, antieke waarnemingen 1821-1840 weerstation Zwanenburg.
- ² Jochem Kroes, *De Gietersen in Friesland* (Leeuwarden, 1996).
- ³ Jekkie Boorsma-De Jong e.a., *Skiednis fan Easterzee/Geschiedenis van Oosterzee. As in faas mei blommen* (Easterein, 2000) 132-135.
- ⁴ Kerst Huisman, *Arbeidersverzet in de lage veenderijen in Friesland voor de eerste internationale en de reacties van de overheid daarop* (Leeuwarden, 1982), 41-45.
- ⁵ Peter Karstkarel, 'Ius Suum Cuique'. Kantongerechtsgebouwen in Fryslân, *Fryslân*, 8, 1 (2002) 29-32, aldaar 30.
- ⁶ kadastrale gemeente Oosterzee, sectie A nr. 750, bij finale toewijzing van 28 dec. 1839 (Notarieel Archief inv.nr. 097027 rep.nrs. 126 en 128).